
RATNI ZLOČINI I KRIVICA ZA RAT¹

DEJAN ĐOKIĆ

S engleskog preveo Dejan Ilić

Srpsko-hrvatsko-slovenačka delegacija na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine nije razmišljala samo o teritorijalnim zahtevima, nego i o opštijim pitanjima u vezi sa nasleđem rata i posleratnog poretka. Njeni članovi učestvovali su u radu Komisije za reparacije, kao i u pregovorima oko bivše austrougarske flote. Opuномоćeni član delegacije Milenko Vesnić sudelovao je u pravljenju nacрта Povelje Lige naroda, čiji je utemeljivač bila i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Na poslednjoj sesiji Komisije za Ligu naroda, koja je održana 11. aprila 1919, on je glasao za japanski amandman o rasnoj jednakosti, kome se inače protivio američki predsednik Wilson.²

Predstavnici Jugoslavije u Parizu videli su budućnost svoje zemlje povezanu sa demokratiskim saveznicima – Sjedinjenim Državama, Britanijom i Francuskom. Po njihovom mišljenju, Jugoslavija je bila prirodna članica novog međunarodnog poretka, koji se zasnivao na demokratiji, slobodi i pravdi, kako je to bilo jasno formulisano u *Memorandumu o zahtevima* koji je jugoslovenska delegacija podnela Veću desetorice u februaru 1919.³ U predavanju koje je održao u Beogradu januara 1920, Vesnić

---

¹ Ovaj tekst je prevod dela rukopisa knjige Dejana Đokića, *Nikola Pašić and Ante Trumbić: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Makers of the Modern World series*, ur. Alan Sharp (London: Haus Publishing), koja će se pojaviti na proleće 2010. godine.

² Naoko Shimazu, *Japan, Race and Equality: The Racial Equality Proposal of 1919* (London: 1998), str. 29–31. Vidi i Andrej Mitrović, *Jugoslavija na Konferenciji mira, 1919–1920* (Beograd: 1969), str. 64–70.

³ *Memorandum presented to the Peace Conference, in Paris, concerning the Claims of the Kingdom of the Serbians, Croats and Slovenes* (Paris: 1919).

je protumačio Veliki rat kao borbu između slobode i tiranije – prilično u saglasju sa diskursom saveznika – i pozdravio njegov ishod kao pripadnik pobjedničkog naroda (Srba), koji je za pobjedu prolio "svoju najbolju krv". Ishod rata trebalo je pozdraviti i zbog toga što je on konačno doneo oslobođenje Srba, Hrvata i Slovenaca i dao im šansu da stvore zajedničku državu. "Potpuno sam siguran da će [Jugoslavija] biti dostojan član nove međunarodne zajednice koju će predstavljati Liga naroda", rekao je Vesnić. A potom priznao da bi u idealnim prilikama Liga trebalo da uključi i poražene zemlje, "ali, moramo imati u vidu činjenice koje su pred nama, među kojima su glavne raspoloženje naroda i javno mnjenje [u zemljama koje su bile žrtve agresije], sa još svežim uspomenu na stravične ratne događaje".⁴

ODGOVORNOST ZA RAT

126 Prvi svetski rat prouzrokovao je veliko stradanje civila i ideja da treba da se sudi onima koji su odgovorni za ratne zločine javila se i pre nego što se rat završio. Zapadne vođe zaokupljalo je pitanje o nemačkoj krivici i kazni za nemačko vođstvo. Predsednik britanske vlade Lloyd George navodno je tražio da kajaer Wilhelm II bude streljan, a ideju su odbacili njegovi najbliži saradnici Winston Churchill i George Curzon. Krajem novembra 1918, Britanija je zahtevala izručenje i suđenje Kajaeru (uprkos protivljenju Kajaerovog rođaka kralja Georgea V), ali je Holandija, gde je Wilhelm potražio utočište, odbila da ga izruči. Posle tačno nedelju dana od početka mirovne konferencije, 18. januara 1919, ustanovljena je Komisija za odgovornost autora rata i izvršenje kazne (nadalje: Komisija za odgovornost). Prema mišljenju te Komisije za rat su pre svih bile odgovorne Nemačka i Austrougarska, a potom Bugarska i Turska. Međutim, Robert Lansing, američki državni sekretar i predsedavajući komisije, verovao je da u postojećem međunarodnom zakonu nema osnova za suđenje Kajaeru. Prema uputstvima predsednika Wilsona, Lansing je objavio izveštaj prema kome savezničke zemlje mogu – bilo posebno bilo zajedno – pred vojnim sudovima suditi pojedincima optuženim za kršenje zakona i običaja rata. Međutim, izveštaj je poricao njihovo pravo da osnuju jedan međunarodni sud koji bi sudio šefovima država.⁵ Priča o nemačkoj krivici za rat i Članu 231 Versajskog mirovnog ugovora (prema kome je Nemačka isključivo odgovorna za rat) dobro je poznata i ispričana na drugom mestu.⁶

---

4 Milenko Vesnić, *O Društvu naroda* (Beograd: 1920), str. 13–14, 17.

5 Alan Sharp, *The Versailles Settlement: Peacemaking After the First World War, 1919–1923*, 2. izdanje (Basingstoke: 2008), str. 133–136.

6 Za različite stavove, vidi Dwight E. Lee (ur.), *The Outbreak of the First World War: Who or What Was Responsible. Problems in European Civilization* (Lexington, MA:

Sile saveznice – čak i Italijani – smatrale su da su austrougarske snage počinile srazmerno male zločine i nisu videle cara Karla lično odgovornim. Od postavljanja pitanja austrougarske odgovornosti odvratile ih je i složenost čitave te stvari. Dvojna monarhija se raspala i umesto nje pojavilo se nekoliko zemalja, od kojih su neke bile formirane i od strane savezničkih nacija. Austrijska delegacija u Parizu iskoristila je situaciju i raspoloženje među Saveznicima. "Šta ako dva oficira iz iste jedinice austrougarske vojske – jedan austrijski Nemačkinac a drugi Čeh – budu optuženi za isti zločin? Austrijanac će morati da bude izručen, a Čeh neće", isticali su Austrijanci. U svakom slučaju, Saveznici su smatrali da je pitanje o nemačkoj krivici najvažnije i nisu želeli da traće vreme na državu koja više nije postojala. Što se tiče drugih neprijateljskih država, Saveznici su smatrali Turke za najveće vinovnike, ali se nisu previše zanimali za navodne bugarske zločine.⁷

KAŽNJAVANJE BUGARSKE

Teritorije koje su ušle u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bile su teško pogođene ratom. Uz prilično razorenu infrastrukturu i obogaljenu ekonomiju, ljudski gubici bili su izuzetno veliki. Samo Srbija izgubila je gotovo milion ljudi u ratu – skoro 370.000 vojnika (više od polovine onih koji su mobilisani) i oko 600.000 civila, od kojih su mnogi umrli od bolesti ili gladi, ali su mnogi bili i ubijeni tokom borbi i okupacije. Južni Sloveni u Austrougarskoj izgubili su oko 300.000 vojnika, od kojih su većina bili Hrvati.⁸

127

Jugoslovenska delegacija u Parizu ukazivala je na surovost bugarskih okupacionih vlasti. Dok su Saveznici, a Francuzi pogotovo, težili da svale krivicu za rat isključivo na Nemačku i Kajzera, Jugoslovene je uglavnom zanimala krivica Bugarske i njenog kralja Ferdinanda. Ako je u očima Zapada Nemačka bila glavni agresor, Bugarska je bila njen balkanski pandan u srpsko-jugoslovenskom pogledu na stvari. Jugosloveni su optuživali Bugarsku za agresiju na Srbiju 1913. i 1915, kao i za

---

1970). Vidi i Margaret MacMillan, *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War* (London: 2001), str. 167–175; Sharp, *Versailles*, str. 90–91, 109–138; i Zara Steiner, *The Lights That Failed: European International History, 1919–1933* (Oxford: 2005), str. 59–67.

⁷ James F. Willis, *Prologue to Nuremberg: The Politics and Diplomacy of Punishing War Criminals of the First World War* (Westport, CN: 1982), str. 148–150.

⁸ Podaci za Srbiju: Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, 2. izdanje (Beograd: 2004), str. 509; za habzburške Jugoslovene: John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There was a Country*, 2. izdanje (Cambridge: 2000), str. 109. Vidi Andrej Mitrović, *Serbia's Great War, 1914–1918* (London: 2007), posebno str. 221–232, za opise nasilja u okupiranoj Srbiji.

zločine koje su bugarski vojnici počinili tokom Drugog balkanskog i Prvog svetskog rata. Razume se, jugoslovenski teritorijalni zahtevi, kao i načelan stav prema Bugarskoj bili su u tesnoj vezi sa pitanjem o bugarskoj krivici za rat i kazni bugarskih građana, koji su smatrani odgovornima za ratne zločine počinjene u okupiranoj Srbiji.

Zanimljivo je da Jugosloveni nisu bili naročito zainteresovani za austrougarsku krivicu za rat ili za zločine koje su austrougarski vojnici počinili u okupiranoj Srbiji i Crnoj Gori. Sve dok restauracija habzburške monarhije nije bila u izgledu, oni nisu mnogo mislili na bivšeg glavnog vinovnika svog stradanja.⁹ Za razliku od Austrougarske, Bugarska, iako poražena, i dalje je bila tu, i naročito je Nikola Pašić, vođa jugoslovenske delegacije, težio da neutralizuje sposobnost Sofije da vodi buduće ratove protiv svog zapadnog suseda. Uz to, postavljanje pitanja o ratnim zločinima koje su počinili austrougarski vojnici moglo je pokrenuti i neka teška pitanja o zločinima koje su počinili Južni Sloveni koji su služili u carskoj vojsci. General Sarkotić, poreklom Hrvat i u vreme rata vojni upravitelj nad Bosnom i Hercegovinom, bio je odgovoran za hapšenje, prinudni rad, utamničenje i ubistvo hiljade Srba, dok su uglavnom hrvatske i muslimanske *Schutzcorps* masakrirale i proterale srpske seljane iz istočne Bosne.¹⁰ Bilo je takođe i mnogo habzburških Srba koji su se borili protiv srpske vojske.

128

Još za vreme rata, Pašićeva vlada ustanovila je svoju komisiju da istraži ratne zločine koje su počinile austrijske, bugarske i nemačke okupacione vlasti. U nameri da osigura fer istragu, vlada je postavila tri strana stručnjaka za članove komisije (jednog Britanca, jednog Francuza i dr Archibalda Reissa, Švajcarca koji će kasnije biti član Međunarodne pravne grupe srpsko-hrvatsko-slovenačke delegacije u Parizu, na čijem je čelu bio Slobodan Jovanović). Materijal koji je komisija pripremila u Pariz je doneo Jovanović i upotrebio ga da optuži petsto bugarskih građana, uključujući i kralja Ferdinanda. Na kraju, Jugosloveni su izdvojili dvadeset pet glavnih zločinaca i zatražili da oni budu izručeni Jugoslaviji čak i pre nego što je bio poptpisan mirovni sporazum sa Bugarskom u novembru 1919.

Jugosloveni – Pašić i Jovanović pogotovo – pažljivo su pratili rad Komisije za odgovornost. I oni su raspravljali o dva opštija, povezana pitanja o kojima su razgovarali i Saveznici u Parizu: može li šefu države biti suđeno za ratne zločine; i ko je odgovoran za zločine – pojedinci, uključujući i vođe država, ili čitave nacije?

Pašić se protivio izvođenju Ferdinanda pred sud. On je smatrao da bi se tako sva krivica uspešno svalila na bugarskog kralja a krivice bi se sasvim oslobodi-

---

9 Mitrović, *Jugoslavija*, str. 193.

10 Lampe, *Yugoslavia*, str. 108–109.

li bugarsko političko vođstvo i obični ljudi. Na sastanku delegacije održanom 12. februara, Pašić je objasnio: "odgovornost za rat ne sme se svaliti na pojedince, vođe, [jer] to bi umanjilo odgovornost [bugarskog] naroda". Drugim rečima, Pašić tvrdi, "Ferdinandova odgovornost ne sme se upotrebiti za zataškavanje odgovornosti bugarskog naroda... čitava bugarska nacija odgovorna je za rat protiv Srbije, baš kao i Ferdinand". Delegati su se složili sa Pašićevim pogledom.¹¹

Pašićev stav temeljio se na argumentu da ni kajzer Wilhelm ni kralj Ferdinand nisu mogli voditi tako dug i iscrpljujuć rat bez podrške svojih nacija. Prema vođi jugoslovenske delegacije, niko se u bugarskoj skupštini nije protivio ratu, a zločine su činili obični vojnici, često i mnogo posle završetka vojnih operacija. Ako se Ferdinand proglasi krivim, on će biti upotrebljen kao žrtveni jarac bugarske nacije, objasnio je Pašić.

Njegova argumentacija ipak je bila manjkava bar u jednom aspektu: nisu svi Bugari podržali rat. Najpoznatiji primer je Aleksandūr Stamboliški, vođa bugarskih Zemljoradnika, koga su vlasti zatvorile jer je javno kritikovao rat. U stvari, Stamboliški će biti postavljen za predsednika vlade na kraju rata i poslat na Mirovnu konferenciju da pregovara o uslovima mirovnog ugovora sa Saveznicima, uglavnom zbog svog poznatog antiratnog angažmana. Pašić je, naravno, znao za ratnu biografiju Stamboliškog. Pošto je bugarska delegacija stigla u Pariz 24. oktobra 1919. da potpiše mirovni ugovor, Stamboliški, kao vođa delegacije, pismeno se obratio svojim grčkim, rumunskim i jugoslovenskim kolegama, uveravajući ih u bugarsku predanost miru na Balkanu i podsećajući ih na sopstveno protivljenje ratu.¹² Nažalost, balkanski lideri odbili su pruženu ruku novog bugarskog lidera. Čini se da ni Saveznici nisu bili impresionirani: Stamboliški i njegova bugarska delegacija držani su izvan Pariza i bilo im je izričito zabranjeno da dolaze u grad, izuzev kada su pozivani da učestvuju na Konferenciji. (Sporazum sa Bugarskom potpisan je 27. novembra 1919. u Neju, kraj Pariza.)

Slobodan Jovanović, stručnjak za međunarodno pravo, dao je naučni autoritet Pašićevim argumentima. Jovanović je takođe tvrdio da odgovornost za rat leži i na bugarskom narodu, a ne samo na njegovom vođstvu. Verovao je da problem treba internacionalizovati, i predložio je uspostavljanje jednog međunarodnog suda za ratne zločine koje su počinili bugarski građani.

---

11 *Žapiscnici sa sednica delegacije Kraljevine S[rba], H[rvata i] S[llovenaca] na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, prikupili i uredili Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak (Beograd: 1960), str. 48.

12 R. J. Crampton, *Aleksandūr Stamboliški: Bulgaria* (London: 2009), str. 77.

Dok su se Trumbić i ostali ne-Srbi, članovi delegacije, uglavnom držali po strani i nisu se upuštali u raspravu – kao da je reč bila o čisto srpsko-bugarskoj stvari – vladin delegat Mata Bošković se suprotstavio Pašiću i Jovanoviću. Bošković je smatrao da mirovni sporazum sa Bugarskom treba da istakne Ferdinandovu odgovornost, kao što je sporazum sa Nemačkom istakao Wilhelmovu odgovornost. Pošto ni Pašić ni Bošković nisu hteli da odstupe od svojih početnih stavova, stvar je prosleđena Vladi u Beogradu. Predsednik vlade Stojan Protić odgovorio je da se ta dva pogleda zapravo međusobno dopunjuju – i bugarsko vođstvo sa Ferdinandom i obični Bugari bili su krivi. Međutim, Pašić je ignorisao savet iz Beograda i nastojao da osigura podršku grčkih i rumunskih kolega za nametanje kolektivne odgovornosti bugarskoj naciji.¹³

130 Uz pomoć Jovanovića, Grci i Rumuni složili su se sa predlogom za uspostavljanje međusavezničkog suda koji će se baviti bugarskim ratnim zločinima i utvrditi meru krivice te zemlje za rat. Predlog je zvanično dostavljen Komisiji za odgovornost 15. jula 1919. Balkanski predstavnici takođe su izjavili da njihove zemlje neće tražiti suđenje Ferdinandu. Britanci su bili blagonakloni, smatrajući da je "srpski" [sic!] predlog fer, ali je on na kraju ipak bio odbačen zbog francuskog protivljenja. Francuze je brinulo to što bi takav sud predstavljao presedan koji bi mogao da ohrabri Nemce da zatraže reviziju Versajskog ugovora. Taj mirovni ugovor izričito je odredio da će se nemačkim građanima koji su odgovorni za zločine suditi pred sudovima zemalja koje su podigle optužnice protiv njih – drugim rečima, francuskim sudovima.

Sledećeg meseca Jugosloveni (najverovatnije Jovanović) ponudili su nacrt memoranduma o bugarskoj krivici, koji bi Velikoj četvorci (američki predsednik Wilson, i premijeri Britanije, Francuske i Italije: Lloyd George, Clemenceau i Orlando) podnele Jugoslavija, Grčka i Rumunija. U memorandumu je stajalo da su razmere bugarskih zločina takve da oni zaslužuju da ih osudi čitav svet. Štaviše, kazne koje bi izrekao jedan međunarodni sud doprinele bi pacifikaciji i pomirenju u regionu. Bugari bi verovatno pre prihvatili i shvatili ozbiljno jedno takvo telo, nego sudove svojih suseda. Dokument je uspostavljao neposrednu sličnost između Nemačke i Bugarske: pobedničke balkanske zemlje treba da se odnose prema Bugarskoj na isti način na koji se Saveznici ponašaju prema Nemačkoj, jer je to bio jedini način da se osigura da Bugari ispune uslove postavljene budućim mirovnim ugovorom. Ugovor sa Bugarskom, kaže se u jugoslovenskom memorandumu, mora sadržati član prema kojem je Bugarska obavezna da izruči svoje građane optužene za

---

¹³ Mitrović, *Jugoslavija*, str. 194–195.

ratne zločine od strane drugih zemalja. Na kraju, memorandum nije bio podnet jer su Grci podneli sličan dokument koji su prihvatili i Jugosloveni. Međutim, ni grčki ni jugoslovenski pokušaji da se uspostavi međunarodni sud za ratne zločine koje su počinili bugarski građani nisu uspeli da privole Saveznike da podrže takav predlog.¹⁴

Ironično je da je Bugarska Stamboliiskog uradila više od svih drugih zemalja na kažnjavanju odgovornih za ratne zločine, delom i zato što je posleratni bugarski premijer želeo da uspostavi prijateljske odnose sa Jugoslavijom i ostalim balkanskim državama. Premda je Ferdinand utekao u Nemačku, gde su ga štitili njegovi domaćini, nekoliko ministara iz ratnog perioda izvedeno je pred sud. Major bugarske vojske osuđen je na smrt i pogubljen za izdavanje naredbe za masakr nad srpskim civilima u Nišu.¹⁵ Stamboliiski će na kraju skupo platiti svoj pokušaj da prekine sa prošlošću na tako radikalnan način. Bugarska vlada biće zbačena nacionalističkim pučom u junu 1923, a predsednik vlade surovo ubijen od strane svojih domaćih protivnika.

---

14 Mitrović, *Jugoslavija*, str. 195–199.

15 Willis, *Prologue*, str. 153.

